

Josip
Vidmar

Prešernova lirika

Za celotno Prešernovo pesniško delo skorajda velja tisto, kar je ob izidu Poezije pesnik pisal Vrazu: »Dobrohotni bralci utegnejo o mojih carmina izreči sodbo: Ah, kako malo se je razvilo in še to malo, kako je skopo.« Središče njegovega opusa je lirika, zato bi ta sodba morala veljati tudi zanjo, ali predvsem zanjo. In vendar! V tej knjigi, ki šteje vsega šestdeset enot, so ohranjene in urejene skoraj vse,

gotovo pa vse njegove pomembne lirične pesmi. Zbirka resnično ni obsežna, nihče pa bi ji ne mogel očitati, da bi bila skopa ali celo revna. Nikakor. Bolj ko se poglobljaš vanjo, bolj se ti zdi, ne le da je polna, marveč da je kratko in malo v nekem smislu izčrpna, tako močno in pretresljivo je v nji izraženo vse bistveno poetovega, človeškega in pesniškega življenja, vse, od usode in poklica, od ljubezni do ženske ter prijateljev in domovine do smrti in do smisla življenja, vsa čustva, s katerimi je preživel svoje dvakrat tragično življenje v gluhem in grobem okolju svojega mladodane odmrlega, nezavednega in v vsakem pogledu zaostalega naroda ter njegovega neprebujenega, amuzičnega in večidel mračnjaškega duhovniškega razumnštva. Pričevanje o vsem tem je prisotno v njegovi liriki tako polno in živo, da jo občutimo kot povsem zaokrožen, poln osebni kozmos, ki je obdan z velikimi, tragičnimi in čudežnimi stvarmi, ki spremljajo človeka na njegovi življenjski poti, od narave in njenih pojavov do smrti in nebitja, katerim smo vsi zapisani in s katerimi se mora vse živo znajti tako ali drugače.

Da, to je sam v sebi zaključen in intenzivno resničen pesniški kozmos, ki je vrhu tega notranje pregledno urejen in skladen in vse to ne strogo odtehtano, temveč neposredno in spontano, kakor se je spontano odzivalo na življenje njegovo srce, ki tolikokrat ni moglo več »molčati svojih bolečin«. To je poseben čar in v tem je njegova neizčrpna živost in njegova trajna pretresljivost.

Središče te svetle duhovne monade je vsekakor ljubezen, erotika. Ta ne prevladuje samo v njegovi liriki, temveč ravno tako tudi v epiki in kakor pozna v tej čustveni sferi lahkotnejše in igrive odtenke, je njena sredina izpolnjena z ljubezenskim čustvom, ki ni samo žlahtno in visoko, marveč je po svoji naravi tudi usodno, enkratno in tako, kakršno je dano le izjemno globoko nadarjenim in občutljivim osebnostim. To osrednje čustvo Prešer-

novega življenja je bila ljubezen do Primičeve Julije, meščanske gospodične, ki ji je v njegovi liriki posvečena poglobitna gmota pesmi, se pravi blizu trideset sonetov, od katerih jih je petnajst spletenih v Sonetni venec, in še štiri pesmi, ki zaključujejo ta mogočni pesniški cikel. Vendar je ta po svoji vsebini sestavljen iz dveh polovic in sicer iz Sonetnega venca samega, ki je izpoved in priznanje ljubezni, poleg tega pa iz vrste sonetov in pesmi, ki govore o posledicah, čustvih, dogodkih in razpoloženjih, ki jih pesnik preživlja po objavi svoje izpovedi. Ob teh dveh osrednjih ljubavnih ciklih razpada vsa njegova lirika povsem naravno na skupino pesmi pred veliko ljubeznijo in na skupino po nji, se pravi skupino, ki je hkrati zaključek njegovega življenjskega dela v celoti. V uvodno skupino, ki je v glavnem nastala pred Sonetnim vencem, je uvrščenih sedemnajst enot, to je sedem sonetov, sedem ljubezenskih gazel, dve pesmi in Glosa. Zaključni cikel pa je po številu najmanjši in ga sestavlja dvanajst enot, od tega šest ljubezenskih in šest splošnih in globljih pesniških obračunov z življenjem, med katerimi je lirična balada Neiztrohnjeno srce ljubezensko slovo od življenja, od poklica in sveta.

1

Presenetljivost uvodnega cikla je vsekakor v tem, da je pesniška moč Prešerna kot izrazitega erotika dozorela in se dokončno izrazila ne v ljubavni pesmi, temveč v dveh poetovih zgodnjih obračunih z življenjem v času, v katerem je živel in snoval. V zvezi s tem nemara ni brez pomena, da pade čas njegovega pesnikovanja v dobo najbolj črne evropske reakcije pod vodstvom Svete alianse v leta med obema revolucijama v 1830 in 1848. Svoje obračune podaja Prešeren v Slovesu od mladosti in v Sonetih nesreče. Njegova moralna kritika sveta, v katerem živi, je strnjena v stihih, kakršni so naslednji:

Sem zvedel, de vest čisto, dobro djanje
svet zaničvati se je zagovoril...

Modrost, pravičnost, učenost device
brez dot žalvati videl sem samice...

de le petica da ime sloveče,
de človek toliko velja, kar plača.

Sem videl čislati le to med nami,
kar um slepi z golfigijami, ležami!...

Obsodba je porazna in njena čustvena usedlina so zagotovo Soneti nesreče, kjer že v drugem sonetu naletimo na temò, ki lega poetu na srce kot osnovno razpoloženje teh šestih sonetov:

... zija nasproti
 življenja gnus, nadlog in stisk nemalo,
 globoko brezno brez vse rešne póti.

Zaradi tega moralnega gnusa se mu v teh sonetih kopičijo prispodobe propada, življenja-ječe, zaradi njega hrepeni po smrti in zaradi njega pada v resignacijo, ki ga vodi v neobčutljivost.

Čas nastanka teh pesmi je tudi čas Prešernovega najtršega boja za obstanek. Odtod začetek tretje stance v Slovesu od mladosti:

Sem videl, de svoj čoln po sapi sreče,
 komur sovražna je, zastonj obrača,
 kak veter nje nasproti tému vleče,
 kogàr v zibéli vid'la je berača...

Odtod tudi domalega cel četrti sonet Sonetov nesreče, ki govori o nedosegljivosti »darov potrebnih Pluta« zanj, ki ga je sreča obdarila samo z žalitvijo. In še govori o tem Glosa, katere motto bi se skrajšan lahko glasil kratko malo:

Slep je, kdor se s petjam vkvarja...
 on živi, umrjè brez dnarja.

In nič nas spričo tega ne preseneča dejstvo, da najbridkejši sonet Življenje-ječa v ciklu neposredno sledi sonetu o nedosežnih darovih Pluta. Očitno je, da to čustvo ali skrb o gmotni nepreskrbljenosti ono moralno ogorčenje stopnjuje, da je tesno povezano z njim; in še da je pesnikovo ogorčenje zoper red sveta najmočnejši doživljaj njegovih mladih let, kar potrjuje tudi njegovo edino ohranjeno pismo staršem z Dunaja, potrjuje pa to dejstvo tudi lahkotni in večidel igrivi ali rahlo sentimentalni značaj njegove ljubezenske lirike tega časa vse do Gazel in mestoma celo v teh samih.

2

Po dokončnem prodoru polne pesniške energije v teh pesmih protesta in ogorčenja, ki so s svojo vsebino prispevale k splošni melanholiji Prešernovega opusa do konca njegovih dni, je pesnik v triintridesetem letu svojega življenja doživel veliko ljubezen, ki si mahoma pokori vso njegovo osebnost in s tem vso njegovo liriko za vrsto let. O veličini in mogočnosti tega čustva lahko skorajda sklepamo že po dejstvu, da je Prešeren čutil potrebo izraziti ga ne v lirični pesmi ali v ciklu ljubavnih izpovedi, temveč da je svojo prvo izpoved podal ali moral podati v artistično najbolj komplicirani obliki, da, v monumentalni zgradbi Sonetnega venca, v stvaritvi, ki ni edinstvena samo v njegovem delu ali v naši literaturi, temveč skorajda v svetu lirične poezije sploh. Seveda pa priča o tem usodnem čustvu tudi vrsta izjav, ki so vključene v to umetno zgradbo in ki se vrste v nji v vsej svoji očarljivi enkratnosti: »Ti si življenja moj'ga *magistrale*«, »Srcé mi je postalo vrt in

njiva, kjer se je zdél ljubezen elegije...«, »Njih sonce tí si«...», ogovarja jo: »luč ti ljubezniva«, govori o »obrazu lepote zaželene«, o njenem »milem očesu in njegovih milih žarkih«. Sanja o njeni naklonjenosti ali vsaj o njeni bližini, v kateri »se vseh bolečin pozabljuje«, od katere se nadeja pomiritve in notranje zjasnitve, kajti spremljajo ga »sile temnih ur«, o katerih smo slišali poprej in na katere nas spominja z verzom:

obup, življenja gnus, začela boje,
Erinje vse so se ga polastile.

Tako izpoveduje svojo ljubezen, glede katere ne goji upanja razen tega, da bo v njegovih pesmih z njenim imenom slovelo tudi njegovo. Toda pravo upanje bi njegovim ustom dalo »sladke govornice«, česar pa ne more biti in zaradi česar prosi milosti samo za svoje pesmi.

V to bujno priznanje ljubezni in v svoje snubljenje vplete poet izpoved o svoji drugi ljubezni, o ljubezni do slovenstva in do domovine, ki je s svojo prisotnostjo v tem ljubavnem spevu ponovno opozorilo na veličino in svečanost njegovega čustva. Njegova domovinska ljubezen ni nič manj melanholična in malodušna od prve, življenjske: Slovenci in Slovenke časte le vse tuje. Zato prosi nebesa, naj nam pošljejo domačega Orfeja, da bi srca vnel »za čast dežele« in »spet zedinil rod Slovenš'ne cele«, ki je po svoji neslavni zgodovini od kralja Sama mimo velikega punta in ropanja Turčije živel brez vrednih del in zato tudi brez pesmi. Sam bi želel zbuditi »slovenš'no celo« v novo življenje... toda za Julijino ljubezen in za poslanstvo budnika velja:

Zbežale so te sanje krátko-časne,
bilo blisk nagel upanje je célo,
ki le temnejši noč stori, ko ugasne.

In še ponovna prošnja in sanja o njeni milosti, ki bi mu prinesla bujno pomlad, nato pa elegičen zaključek s posvetilom in akrostihonom v magistralu.

Sonetni venec je resnično visoka pesem in pretresljiv človeški dokument o hrepenenju človeškega srca, ki mu je ime ljubezen, o veličini in žlahtni ter usodni moči tega čustva in še o usodi tega poeta v neveselem in mračnem času v zgodovini njegovega naroda. Dokument, o katerem pravi sam, da bo morebiti ostal, ker je pognal iz preživega srca. Ostal je presenetljivo živ kljub temu, da je vklenjen v izredno komplicirano obliko sonetnega venca.

3

Drugo poglavje te vélike ljubezni se prične po javno storjenem priznanju ljubezni, ki je bilo v malomeščanskem okolju tedanje Ljubljane družabno nedopustno in nemogoče dejanje. V sonetih in pesmih tega drugega cikla je značilno težko valovanje neusliščanega čustva, ki ga čutimo iz vseh teh skoraj priložnostnih pesmi, valovanje, ki med zagovorom in opravičevanjem in

hvalnicami in elegičnimi tožbami izpoveduje najhujše ljubavne bolečine. Tu se srečamo z legendo o žlahtniku trde glave, s katero pesnik opravičuje svoj akrostihon; tu so očarljive poetove sanje o posmrtnem bivanju z drago v svetem raj; tu je primerjanje lastne usode z blago usodo viteza Togenburga, ki se je smel ozirati po svoji dragi, vtem ko sam vidi v očeh svoje izvoljenke »dva jezna kêruba z mêčam ognjenim«, da mu »noben žark v življenja noč ne sveti«. Tu je sonet o Mojzesu in njegovem velikem poslanstvu, ki ga primerja s svojim in ki se končuje z vdanim ugotavljanjem:

ak gledat' smem obličje tvoje milo,
za žalostnih noči in dni samoto
mi dano je obilno povračilo.

Tu je spet čarobna prispodoba lunine svetlobe, ki nima moči, da bi vžigala, z očarljivo, toda nemočno učinkovitostjo lastnih pesmi, in tu so stih, naslovljeni na slikarja Langusa, ki je slikal Julijo, in ki se spet končujejo z resignacijo:

Ah, ták podobo gledat' me device,
Nebeške nje lepote senco, sanje
Goljufne . . .

Ukaz želj vleče v tvoje domovanje;
Srcé obupa manj moré pušice,
Ur krajši tek, tam milši prs zdihvánje . . .

Ali sonet o prazniku v njeni hiši:

glasnó so strune pele,
obhajali so s petjam ga in plesam
prijatli in prijatljice vesele;

jaz praznoval sem z mokrim ga očesam.

Potem je tu sonet o brezupnem boju tega človeka, da bi si prepovedal misliti nanjo, želeti in hrepeneti. In še dramatična resignacija s prispodobo smrtnega bolnika:

Ne bom več tebe pil, solz grenka kupa!
Poglédi, misli in željé goreče!
vam próstost dam, ker zdravja nimam upa:
hodíte, kamor vedno sla vas vleče,
vpijanite od sladkega se strupa,
ki mi razdjál srcé bo hrepeneče.

In še dva soneta posveti Prešeren svoji nesreči: »Odrplo bo nebo«, ki je spet izraz globoke bolečine, sorodne ljubosumnosti, v kateri pa prevladuje zavest o neizbežnosti usode, ki ga žene brez miru »v obupa brezne po

brezkončni poti«. In za tem izbruhom v težki melanholiji zaradi smrti prijatelja Čopa ponovno bridka resignacija:

Pokopal misli visokoletéče,
željá nespolnjenih sem bolečine, . . .

srcé veselo, in bolnó, trpeče
vpokój'le bodo groba globočine.

In vendar bolečina še ni premagana, še in še si išče izraza, zdaj v tako težkih tonih, kakršni so značilni za pesem Kam, ki je prva izmed teh tožb, v kateri je Prešeren opustil umetno obliko, ali za lirično balado Ribič ali za lapidarni Motto. Naposled si poišče utehe v misli na svoje poslanstvo v Pevcu, naj bo ta uteha še tako prepojena z bolečino:

Kakó

bit' óčeš poét in ti pretežkó
je v prsiah nosít' al' pekèl, al' nebó!

In še kasno v zadnjem sonetu, ki ga je spesnil kot naknaden uvod v Sonetni venec šele leta 1839, znova besede neutolažljivega trpljenja:

Ko je stopila v cerkev razsvetljeno,
v srcé mi padla iskra je ognjena,
ki ugásnit' se ne da z močjo nobeno.

4

Med temi pesmimi, posvečenimi Juliji, in zaključno skupino pesmi je vrzel treh, štirih let. Obdobje vélike ljubezni je končano. Toda njene usedline so ostale. Tako nam vsaj govori globoka sprememba, ki jo vidimo v Prešernovi novi pesmi. Ta ne pozna več ne umetnih oblik ne razkošnega metaforičnega bogastva, s kakršnim je izražal svoja prekipevajoča čustva ljubezni, upanja, malodušja, obupa in bolečine v svojem velikem in bujnem času. Oblike novih pesmi so preproste in preprosta in neposredna je tudi govornica njegovih stihov, v katerih se zdaj namesto nekdanjega strastnega prekipevanja naseli nova melanholična modrost dozorelega in v usodo vdanega človeškega srca.

Taka je tudi ljubavna lirika tega cikla. Njegovo čustvo je seveda posvečeno drugi izvoljenki, toda tudi ta njegova ljubezen je nesrečna ali neuslišana. Še je topla, toda zadržana je in nekako zrelo uvidevna ter vnaprej resignirana. Taki sta celo najbolj igrivi pesmi tega časa, Ukazi in Prošnja, od katerih se prva končuje igrivo-tragično; v drugi, ki se prične tako čudno spravljlivo, češ »po drugih se oziraj, ne morem ti branit'«, pa prosí samo še za svoje pesmi.

Sorodna po teži čustva je tudi znana pesem Pod oknom, s svojim nekoliko konvencionalnim tragičnim zaključkom. Vsa zrelost njegovega

čustva in resignacije pa je vsebovana v pesmih K slovesu, Sila spomina in Zgubljena vera, v katerih je preprostost in neposrednost njegove govornice popolna, njihovo otožno in resignirano čustvo pa je resnično čudovito ubrano v končno kadenco za celotno njegovo ljubezensko liriko, katere epilog srečamo šele v njegovi zadnji pesmi, v lirični baladi Neiztrohnjeno srce. Dokončno razpoloženje tega časa je izraženo v pesmi K slovesu v tehle stihih:

Vrnil bo se prejšnji čas;
hodil pota bom temotne,
kamor sreče bo togotne
gnal nemili me ukaz.

Njegova domovinska ljubezen dobi zdaj zaključek v njegovi himnični Zdravljici in v njenem vsečloveškem patriotizmu, poleg tega pa še v pesmi V spomin Andreja Smoleta z njenim elegičnim ugotavljanjem o tedanjem stanju slovenske stvari:

ena se tebi je želja spolnila:
v zemlji domači de truplo leži.

V zemlji slovenski, v predragi deželi, ...
v kateri očetje so naši sloveli,
ktera zdéj íma grob komej za nas.

Tu se srečamo tudi z njegovim zadnjim obračunom z življenjem in smrtjo, z mirno in bridko mislijo umrljivega bitja:

Težka človeku ni zémlje odeja,
vzamejo v sebe ga njene moči;

V tem ciklu se ravno tako zaključi tudi njegova pesniška oporoka, ki je od Nove pisarije in Glose preko Pevca dozorela do obeh njegovih sedanjih pesmih o tem predmetu: V spomin Valentina Vodnika, ki je ljubezniva imitacija Vodnikove metrike in hkrati izpoved o skrivnosti pesnikovega življenja, Vodnikovega in lastnega. In nato še modro smehljajoča se, v bistvu lirična romanca ali balada ali parabola o Orglarčku, v kateri z besedami samega boga očeta razsodi svoj in vesoljni pesniški spor s svetom, ki terja od poezije zmeraj toliko drugega, kakor mu ta more dati:

Kómur pevski duh sem vdihnil,
ž njim sem dal mu pesmi svoje;
drugih ne, le té naj poje,
dòkler, de bo v gróbu vtihnil.

Ti dve pesmi in vse pesnikovo delo, zlasti njegov skromni obseg pa dopolni in razloži spet globoko lirična balada o Neiztrohnjenem srcu, ki da ne more umreti zaradi neizpetih pesmi, dokler jih po smrti odprto ne vrne naravi, od katere jih je prejelo.

In končno še Prešernova življenjska modrost, ki jo je v nemščini spesnil kot napis na grob svojemu prijatelju Emilu Korytku in ki izraža njegovo vero v smisel našega zemskega početja in nas samih:

Naj zgrudi smrt človeka,
človeštvo ostane; z njim
do poznega še veka
živi, kar zanj storim.

Strogo razumska vera v smisel življenja, navzlic vsemu, kar je mučnega in nedoumljivega v življenju, in navzlic smrti, ki čaka vsakogar.

Tako je s temi štirimi cikli očrtan krog Prešernovega sveta, njegove usode, njegove življenjske zgodbe in njegove misli. Kakor je tudi poglavitni del tega opusa zaposlen z ljubeznijo, je v njem prostora za vse drugo, kar je za človeško bitje bistveno in kar je moglo biti življenjska resnica za evropskega razumnika tridesetih, štiridesetih let minulega stoletja v porazno zaostali avstrijski provinci in v oklepu mračnjaške miselnosti tedanjega sveta, predvsem pa okolja, v katero je bil v svojem življenju Prešeren obsojen. Kljub vsemu temu predstavlja njegovo po obsegu skromno delo, kakor je bilo že rečeno, tako zaključen človeški kozmos in tako zaključeno pričevanje o pesnikovi življenjski usodi, kakor ga vsebuje redko katero pesniško delo. Po tej skopi izčrpnosti in dognanosti v vseh zadevah, ki se jih dotika, je Prešernovo delo nemara edinstveno v svetovni literaturi, kakor je gotovo ravno veliki svetovni liriki po svoji duhoviti domiselnosti in po pretresljivi očarljivosti, o kateri tu ni bilo mogoče razpravljati. Teh lastnosti so polne tudi vse najzahtevnejše pesniške oblike, ki jih je gojil s strastjo velikega artista in velikega obvladovalca vsega, kar je vrelo in gorelo v njem in kar je nosil v sebi z veliko vdanostjo človeka, ki mu je bilo usojeno biti poet, in kar je tako zgodaj uničilo to preživo srce.

Ciril
Zlobec

Utrujenost, malodušje, razočaranje?

(Tema za razmišljanje)

Praznik slovenske kulture je pod zastavo Prešernovega imena vselej nekaj vznemirljivega. Napovedujemo ga s poudarkom, tudi s ponosom (ki sicer ni naša najbolj izrazita osebna in nacionalna vrlina), celo določeno plemenito skrb je opaziti v nas pred tem praznikom, skrb, če je enoletna bera najboljšega v slovenski kulturi in umetnosti takšna, da se ob tem seštevku vsaj enkrat v letu potrkamo po prsih, če že ne s ponosom, pa vsaj z določeno samozavestjo: Poglejte, ki nas celo leto ne vidite, to smo ustvarili in poleg tega, ki je najboljše, še to in to, ki je tudi dobro, a ste prav tako prezrli.